

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-34-07>

УДК 342.417

І.С. ПУСТОВАЛОВА

аспірантка

юридичного факультету

E-mail: in_ness_a@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7414-6748>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

КОНСТИТУЦІЯ ЯК РЕГУЛЯТОР ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті розглянуто одну з основних проблем сучасної конституційної економіки, а саме роль конституції як основного закону в регулюванні економічної політики держави. Авторка обґрунтовує думку про те, що Конституція закріплює статику економіки у вигляді економічної системи і водночас її визначає її динаміку у вигляді економічної політики. При цьому конституція повинна юридично вирішити протиріччя між економікою як самоврядною системою і державою як суверенною організацією, відповідальною за підтримання стабільності й порядку в суспільстві.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Економічна політика має складну структуру. До її елементів належать цілі, інструменти, індикатори, об'єкти та суб'єкти. В сукупності вони становлять цілісну систему, яка не є незмінною. Втім обсяг нормативного закріплення названих елементів економічної політики у конституціях різних «поколінь» істотно різняться і має тенденцію до зростання.

Конституції першого покоління про економічну політику не згадували. Будучи ліберально-демократичними за своєю ідеологічною основою, в економічній сфері вони обмежувалися визнанням непорушності приватної власності, свободи господарювання та правової рівності всіх громадян. Однак уже конституції другого покоління закріпили за державою активну роль в економічній системі, зокрема її право здійснювати регулятивний вплив на поведінку господарюючих суб'єктів шляхом встановлення податків і мит, встановлення державних прерогатив і преференцій, заборони монополізму тощо. Починаючи з конституцій третього покоління, прийнятих по завершенні Другої світової війни, і дотепер економічна політика держави посіла значне місце в структурі основних законів, де наявність спеціальних глав і розділів стала загальним правилом. Втім і досі обсяг і зміст нормативного закріплення економічної політики в конституціях суттєво різняться і залежить від багатьох чинників: від національних традицій конституціоналізму до специфіки структури національної економіки та головних викликів, що стояли перед країною на момент прийняття основного закону.

Висновок. Обґрунтовано висновок про те, що еволюція конституцій йде шляхом дедалі ширшої регламентації економічної політики держави. Починаючи з конституцій третього покоління, прийнятих по завершенні Другої світової війни, і дотепер економічна політика держави посіла значне місце в структурі основних законів, де наявність спеціальних глав і розділів стала загальним правилом. Сучасні конституції, незалежно від форми держави та ступеня їх економічного розвитку: визначають цілі та завдання економічної політики держави; закріплюють пріоритети економічної політики держави та її окремі підвиди; виокремлюють ключові галузі економіки, котрі потребують підтримки держави; визначають межі втручання держави в економічну систему; закріплюють ініціативність держави в економічній сфері, обов'язкову наявність економічної політики держави; закріплюють окремі, найважливіші інструменти державної економічної політики; встановлюють інституційний механізм вироблення й реалізації економічної політики держави.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: конституція, предмет конституції, конституційна економіка, економічна політика держави, державне регулювання економіки.

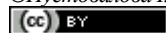
Як цитувати: Пустовалова І. С. Конституція як регулятор економічної політики держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2022. Вип. 34. С. 62-74. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-34-07>

In cites: Pustovalova I. S. (2022). The constitution as the regulator of the state's economic policy. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (34), P. 62-74. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2022-34-07> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Взаємодія між економічними ідеями та політичними мотиваціями класики економічної думки влучно характеризували як політичну

економію. Взаємодія між політичною економією та конституціоналізмом охоплюється концепцією конституційної економіки.

©Пустовалова І.С., 2022

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Конституція закріплює статистику економіки у вигляді економічної системи і водночас її визначає її динаміку у вигляді економічної політики.

Суб'єктом такої політики на загальнонаціональному рівні виступає держава.

При цьому конституція повинна юридично вирішити протиріччя між економікою як самоврядною системою і державою як суверенною організацією, відповідальною за підтримання стабільності й порядку в суспільстві. Конституція, з одного боку, забезпечує економічну систему від свавільного втручання з боку держави рамками обмеженого правління, а з іншого – озброює державу необхідним інструментарієм для впливу на економіку, спрямовує цю діяльність і надає їй цілеспрямованого характеру.

Державна економічна політика надзвичайно впливає на економіку та засоби існування людей, тож важливо проводити цю політику належним чином. Це передбачає, передусім, оптимальне поєднання самоврядних можливостей ринку з державним втручанням в економіку, оскільки функціонування самого ринку потребує законності та порядку. Крім того, від держави очікують виправлення серйозних диспропорцій в економіці (у т.ч. вирівнювання доходів), демонтаж штучних монополій і сприяння чесній економічній конкуренції, контроль за зовнішніми змінами, забезпечення основними суспільними благами, надання відповідної інформації про стан економіки та діяльність господарюючих суб'єктів тощо.

Державна економічна політика протягом останніх 200 років постійно змінювалася під впливом як соціально-економічних, так і інституційно-політичних факторів і умов. Нині держава, незалежно від ідеологічних засад, особливостей форми держави, обсягів ВВП тощо, відіграє ключову роль у модернізації економіки, спрямованій на досягнення сталого економічного зростання. Поряд із застосуванням ринкового підходу до реалізації державної економічної політики, значну роль відіграють авторитарні методи планування економіки, які послаблюють конкуренцію в різних секторах і сферах економіки та збільшують податковий тиск на малий та середній бізнес. Усі ці зміни більшою чи меншою мірою отримують відображення на рівні конституцій, поєднуючи принципи обмеженого правління із принципами політичної економії, а відтак

вимагають належного доктринального підґрунтя.

Стан наукового дослідження теми. На сьогодні проблеми економічної політики держави та її правового закріплення перебувають у полі зору здебільшого економістів, тоді як вчені-правники, у т.ч. конституціоналісти, досі обходять їх увагою. Серед вагомих наукових досліджень у сфері формування та реалізації економічної політики держави чільне місце посідають праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Т. Артёмова, Дж. Бьюкенен, В. Геєць, А. Гриценко, О. Денк, А. Жаліло, А. Жукова, А. Даниленко, Б. Данилишин, П. Єщенко, Гж. Колодко, В. Лагутін, А. Мазаракі, В. Полтерович, А. Радигін, Е. Райнерт, Дж. Стигліц, П. Холлер, В. Цветков та ін. У працях названих авторів отримали досить широке висвітлення поняття, структура і зміст економічної політики держави. Сутність, джерела та засади конституційної економіки розроблені в працях відомих вчених Ф. фон Гаєка, Дж. Кейнса, Б. Леоні, Л. фон Мізеса, Дж. Ролза, Е. де Сото та ін. Натомість у дослідженнях П. Баренбойма, Г. Гаджиева, Р. Джабраїлова, В. Кампо, В. Лафітського, В. Мау, М. Савчина, О. Скупінського, В. Устименка відображено сучасний стан наукового осмислення конституційно-правових засад економічної системи. Втім питання «економічного виміру» конституції, зокрема в частині конституційного регулювання економічної політики держави, досі не отримали належного наукового аналізу.

Тож **метою** даної статті є надання розгорнутої характеристики конституції як регулятора економічної політики держави, визначення основних закономірностей розвитку конституційного закріплення такої політики та з'ясування переліку елементів цієї політики, котрі отримують відображення на рівні основного закону. Досягнення поставленої мети забезпечуватиметься використанням порівняльно-правового аналізу конституцій різних «поколінь» у поєднанні з історико-правовим (хронологічним і діахронічним) та формально-догматичним методами дослідження.

Виклад основного матеріалу. Упродовж ХХ століття відбулася зміна парадигми щодо ролі держави в економічній системі: на зміну ліберальній державі, котра намагалася якомога менше втручатися в перебіг економічних

відносин, віддаючи перевагу вільному ринку, прийшла соціальна держава (держава загального добробуту), яка стала одним із головних суб'єктів економічної системи та її регуляторів. Держава стала активним учасником економічних відносин; однією з найголовніших форм її впливу на економічну систему є економічна політика.

Сучасна економічна теорія виробила чимало підходів до розуміння економічної політики держави: від зовсім лаконічних до вельми розлогих. Це стосується як довідково-енциклопедичної, так і науково-монографічної літератури.

Так, Словник сучасної економічної теорії Макмілана дає спрощено-прагматичне тлумачення: «Економічна політика – це поведінка держави відносно економіки країни» [1, с. 145-146]. Натомість у Сучасному економічному словнику зазначено, що економічна політика, яку проводить держава, уряд – це «генеральна лінія дій, система заходів у галузі управління економікою, надання визначальної спрямованості економічним процесам згідно із цілями, завданнями, інтересами держави. Вона включає інституціональну структуру, інвестиційну, фінансово-кредитну, соціальну, зовнішньоекономічну, науково-технічну, податкову, бюджетну політику» (цит. за: [2, с. 459–460]).

Окремі дослідники намагаються надати визначення економічної політики через її нерозривний зв'язок із публічною владою та політичним процесом. Так, В. Геєць вважає, що «за допомогою економічної політики розподіляється, перерозподіляється, обслуговується і утримується влада, у тому числі економічна» [3, с. 62]. У свою чергу, В. Лагутін зазначає, що економічна політика – це «складова загального політичного процесу, цілісна система заходів державного впливу на економіку, ефективність яких виявляється за взаємозв'язку її елементів» [4, с. 18].

Деякі автори роблять спробу дещо перенести акцент уваги з владного характеру на суб'єктний склад і конкретний зміст економічної політики держави. Зокрема, Дж. Стігліц і Дж. Розенгард ототожнюють економічну політику з економічною діяльністю уряду та його взаємозв'язками із соціальними об'єктами. Економічна політика, на їхню думку, – це прийняття рішень щодо державних видатків, визначення логіки та критеріїв урядових дій [5, с. 4-7]. У свою

чергу, М. Гаман стверджує, що економічна політика – це «державна діяльність органів законодавчої влади й управління, які визначають мету, завдання, пріоритети та методи і засоби їх досягнення в економіці, тобто економічна політика є система заходів і організаційно оформлених дій держави» [6, с. 336].

В умовах розбудови правової держави і підпорядкування суспільного життя принципу верховенства права дедалі більше авторів намагаються звертати увагу на правову форму реалізації економічної політики держави. Зокрема, Г.М. Філюк зауважує, що економічна політика є «сукупністю заходів і обмежень правового характеру, спрямованих на створення в економіці сприятливих умов для стабільної та ефективної взаємодії економічних суб'єктів, а також на усунення або зменшення негативних факторів економічного розвитку» [7, с. 4].

Автором одного з найбільш розлогих визначень економічної політики держави, в якому робиться спроба врахувати її правову форму, економічний зміст, цільове спрямування та різноманітний інструментарій реалізації, є Д. В. Задихайло. На думку даного автора, економічна політика держави може бути визначена як «форма реалізації державою власної суверенної економічної влади та відповідних функцій, що організаційно інституціалізована як особливий тип та процес діяльності, який за своїм механізмом складається з формування та здійснення офіційно затвердженого алгоритму застосування правових засобів державного впливу на зміст, структуру та динаміку внутрішньо- та зовнішньоекономічних відносин, на макроекономічні властивості ринкової рівноваги, шляхом відповідної корекції змісту правового господарського порядку, з метою досягнення програмно визначених кількісних та якісних властивостей функціонування національної економічної системи, забезпечення економічного народовладдя та суверенітету» [8, с. 217].

Економічна політика – це, передусім, формулювання цілей та ідеалів, які мають бути досягнуті за допомогою різних інструментів, розроблених урядом для керування процесом економічного розвитку. У певному сенсі це можна назвати структурною реакцією на виправлення економічних дисбалансів і нерівностей. Уряд (як держава в структурно-інституційному плані), маніпулюючи еконо-

мічними та соціальними змінними, впливає на процес розподілу ресурсів для досягнення бажаного рівня економічного розвитку з соціальною справедливістю та стабільністю. Економічна політика по суті стосується будь-якого або всіх трьох основних економічних рішень, а саме: «що виробляти», «як виробляти» і «для кого виробляти» на макрорівні.

Коротше кажучи, економічна політика є частиною державної політики, яка має справу з економікою. Словосполучення «економічна політика» за визначенням означає засоби для існування в суспільстві з наголосом на організацію та напрямки потоків суспільного відтворення всередині держави.

В економічній теорії поняття економічної політики використовується для позначення двох явищ:

1. Як різноманітна діяльність держави та інших суб'єктів прийняття економіко-політичних рішень (тобто макроекономічних суб'єктів), метою якої є створення адекватного соціального середовища для оптимального економічного розвитку;

2. Як наукова дисципліна в системі економічної науки, що займається виявленням та аналізом взаємозв'язків та закономірностей щодо функціонування держави та інших макроекономічних суб'єктів регулювання економічних відносин.

У подальшому ми вживатимемо термін «економічна політика» виключно в першому значенні, оскільки цей феномен цікавить нас у конституційно-правовому аспекті, тобто з точки зору правових засад організації та діяльності органів державної влади. При цьому під економічним розвитком мається на увазі збільшення матеріального виробництва (маси товарів та послуг) та суспільного продукту. Економічний розвиток є широким поняттям, оскільки разом із матеріальною та виробничою стороною включає соціальну складову, яку розуміють як сукупність управління економічним розвитком. Економічна політика є частиною державної політики, що стосується відносин між урядом та економікою.

Класичною моделлю державної політики, яка описує функції різних інститутів у політичній сфері, вважається модель Г. Алмонда і Г. Пауела. В цій моделі виокремлено п'ять основних функціональних етапів (фаз) розгортання політичної динаміки і відповідних їм носіїв у вигляді інститутів: 1) артикуляція індивідуальних і групових

інтересів, носієм функції вираження яких є групові об'єднання («групи інтересів»); 2) агрегування інтересів, що пов'язано, головню, з діяльністю політичних партій; тут відбуваються селекція й об'єднання в єдиній партійно-політичній позиції досить різнорідних інтересів в індивідів і груп; 3) вироблення політичного курсу; інтегруючу роль тут відіграють представницькі та законодавчі інститути, які формують колективні рішення; 4) реалізація ухвалених рішень, що пов'язано, здебільшого, з функціонуванням інститутів виконавчої влади, які організують для цього належні заходи і знаходять необхідні ресурси; 5) контроль і арбітраж, що належать до діяльності інститутів судового і конституційного нагляду, які виконують функції усунення розбіжностей між різними організаціями і групами на базі загально визнаних норм [9, с. 9-10]. Неузгодженість і нескоординованість етапів економічної політики створює серйозні проблеми для суспільного розвитку.

Базовою теорією економічної політики прийнято вважати концепцію, запропоновану ще в 50-ті рр. голландським економістом, першим лауреатом Нобелівської премії з економіки (1969 р.) Я. Тінбергеном (1903–1994). Відповідно до теорії Я. Тінбергена, складовими економічної політики є: ключові цілі добробуту (набір макроекономічних показників); інструменти, які має уряд; модель, що пов'язує цілі й інструментарій і дозволяє визначити оптимальний масштаб політичних дій. До інструментів відносять заходи, розділені на чотири групи – фіскальні (бюджетно-податкові), монетарні (грошово-кредитні), зовнішні (маніпуляції з валютним курсом) і регулюючі доходи. При цьому кількість використовуваних інструментів має збігатися з кількістю поставлених цілей.

Але найскладнішим елементом при розробці політичної програми є невизначеність, що переслідує економічну динаміку і часом несе за собою дуже значні соціальні втрати. Це зумовило появу нового напрямку економічної політики, відомого в економічній літературі як «Критика Лукаса». У моделі економічної політики Я. Тінбергена були введені коефіцієнти, що пов'язують економічні перемінні і політичні дії. Тим часом зміни в економіці та політиці роблять ці коефіцієнти ненадійними. Самі вихідні економічні параметри досить часто

виявляються некоректними, оскільки вони вже є результатом політичного маневрування, і тому подальший аналіз, проведений на їх основі, може призвести до несподіваних і недостатньо обґрунтованих результатів.

У центрі уваги Р. Лукаса виявилася оцінка очікувань. Як правило, її роблять приблизно, виходячи з минулого досвіду. Така механічна екстраполяція, вважав Р. Лукас, є недоцільною. Реакції на політичні зміни неможливо передбачати, виходячи з минулого. Політика, що ґрунтується на середньостатистичних показниках минулого і недооцінює фактор мінливих очікувань, приречена на помилки і невдачі.

Важливим при виборі і проведенні раціональної політики є ступінь довіри до неї з боку електорату. Відхилення від оголошеного курсу підривають віру в дієздатність влади, вони небезпечні ще й тому, що недовіра до політичних акцій породжує пасивність, опір спробам урядів мінімізувати соціальні втрати, а це гальмує проведення розумної економічної політики.

Як слушно зауважує В. Лагутін, «слід, насамперед, чітко розрізняти процес розроблення (вироблення) і процес реалізації економічної політики» [4, с. 19]. Якщо кейнсіанська теорія об'єктом свого дослідження мала, головним чином, процес реалізації макроекономічної політики (вплив фіскальних і монетарних заходів на економіку), то неокласична теорія суспільного вибору в центр дослідження поставила процес розроблення (формування) економічної політики – політичний механізм формування економічних рішень.

Розробленням політики слід вважати процес визначення цілей, пріоритетів, завдань, кількісних і часових характеристик, конкретних виконавців і необхідних ресурсів. Розроблення економічної політики – це ухвалення державних рішень, пов'язаних із законодавчим процесом (парламент) і оперативним управлінням з боку органів виконавчої влади (уряд). Розроблення економічної політики держави полягає в її науковому обґрунтуванні, врахуванні необхідності і забезпечення соціально-економічної стабільності та розвитку країни. Це передбачає наукове визначення цілей, завдань і пріоритетів, які відбивають потреби та інтереси суспільства, вибір механізмів та інструментів її практичної реалізації. Труднощі розроблення економічної політики

обумовлюють необхідність дотримання певних вимог, яким мають задовольняти цей процес і зміст самої політики.

На думку М. Гамана, головними інструментами економічної політики є юридичні закони власності, підприємництва, ринку праці та організації економічного самоврядування» [6, с. 339]. Водночас, як у же зазначалося вище, економічна політика пов'язана з діяльністю владних організацій. Як зазначають Р. Нельсон і С. Вінтер, «державна політика і державні програми впроваджені в організації та реалізуються ними» [10, с. 480]. У трансформаційних економіках часто-густо діяльність владних організацій спрямована на обслуговування власних інтересів. Для радикальної зміни ситуації недостатньо розробити новий політичний курс, необхідно змінити громадські інститути і владні організації, покликані втілювати його в життя. Так, публічні документи, які розкривають зміст політики (програми, плани), не можуть мати суто формальне ідеологічне значення. Це мають бути реальні дієві політичні документи, що свідчать про розуміння політиками своєї відповідальності за наслідки рішень, які вони ухвалюють. Зміна змісту економічної політики ґрунтується на змінах законодавчих і нормативних актів та документів.

Відсутність у країнах із трансформаційною економікою дієвої економічної політики є наслідком невисокої ефективності державної влади. На жаль, уряди далеко не завжди знаходять адекватні рішення щодо фінансово-економічних проблем, які постають перед цими країнами. Вкрай негативно впливають на реалізацію економічної політики існуючі в суспільствах із трансформаційною економікою дисбаланс повноважень між гілками влади, закритість влади для суспільства, високий рівень корупції. За панування тіньової економіки економічна політика часто реалізує інтереси не суспільства, а окремих фінансово-економічних угруповань, що прагнуть використовувати владу в своїх інтересах. Необхідною умовою успішної реалізації економічної політики є наявність довіри до дій уряду (загалом, осіб, які здійснюють політику).

Слабким урядом є той, у якого немає достатньої політичної підтримки чи інституційної влади, необхідних для регулювання економіки. Слабка влада не спроможна протидіяти тискові з боку різних політико-економічних угруповань.

А задоволення запитів цих угруповань

закономірно призводить до зростання бюджетних видатків.

Тепер розглянемо механізм економічної політики як сукупності правових норм, організаційних форм і методів управління, які забезпечують досягнення цілей політики. Ефективне використання механізму економічної політики як комплексу засобів державного регулювання економіки стає можливим за умов забезпечення політичної стабілізації та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Механізм економічної політики може базуватися на нормах (policyrule) або здійснюватися на підставі дискреційних рішень (ad hoc). Норми визначають вибір певних рішень у кожний момент часу. За дискреційної ж політики органи влади застосовують свободу дій, виходячи з обставин, тобто мають свободу вибору певних інструментів у кожний момент часу.

Встановлення норм обмежуватиме дискреційні рішення владних інститутів, які ухвалюються залежно від обставин. Звичайно, такі правила знижуватимуть гнучкість економічної політики в разі виникнення непередбачуваних обставин. Проте вважається, що це принесе меншу шкоду, ніж довільні дії відповідних владних інститутів. Узгоджена система норм виконує роль ефективного «дисциплінуючого засобу» стосовно поведінки владних інститутів. У правовій державі відповідні норми мають правовий характер і являють собою невід'ємну частину національної системи права.

Існує проблема поєднання сталості та гнучкості норм. Важливо в самі правила «вбудувати» певну гнучкість. У цьому зв'язку розрізняють фіксовані норми і норми зі зворотним зв'язком. Фіксовані норми є постійними, тобто не змінюються за зміни стану економіки. Натомість норми зі зворотним зв'язком допускають зміни змісту політики залежно від зміни макроекономічного становища, але ці зміни мають здійснюватися згідно з наперед установленою формулою [11, с. 667]. Для забезпечення сталого прогресивного розвитку правової держави життєво необхідним є, з одного боку, мінімізація дискреційних рішень у процесах розробки та реалізації економічної політики, а з іншого – органічне поєднання фіксованих норм і норм зі зворотним зв'язком.

У конституційній державі роль таких фіксованих норм відіграють норми конститу-

ційного та поточного законодавства, а роль норм зі зворотним зв'язком – норми підзаконних актів.

Економічна політика має складну структуру. До її елементів належать цілі, інструменти, індикатори, об'єкти та суб'єкти. В сукупності вони становлять цілісну систему, яка не є незмінною. Втім обсяг нормативного закріплення названих елементів економічної політики у конституціях різних «поколінь» істотно різниться і має тенденцію до зростання.

Конституції першого покоління про економічну політику не згадували. Будучи ліберально-демократичними за своєю ідеологічною основою, в економічній сфері вони обмежувалися визнанням непорушності приватної власності, свободи господарювання та правової рівності всіх громадян. Наприклад, Конституція США 1787 р. майже не згадувала про економічну політику, обмежуючись заборонаю дискримінаційних заходів у торговельних і фіскальних відносинах між центральною владою і суб'єктами федерації (розділ 9 ст. I) та проявів економічного сепаратизму (розділ 10 ст. I) [12]. У свою чергу, Конституція Бельгії 1831 р., говорячи про економічну політику держави, обмежувалась лише деякими принциповими моментами фіскальної політики, зокрема встановлювала, що податки мають встановлюватися тільки представницькими органами (ст. 109) і переглядатися щорічно (ст. 110), а також забороняла будь-які податкові привілеї (ст. 111) [13].

Однак уже конституції другого покоління закріпили за державою активну роль в економічній системі, зокрема її право здійснювати регулятивний вплив на поведінку господарюючих суб'єктів шляхом встановлення податків і мит, встановлення державних прерогатив і преференцій, застосування концесій, заборони монополізму тощо. Початок цьому процесу поклала Конституція Мексиканських Сполучених Штатів 1917 р., яка хоч і не виокремлювала норми щодо економічної політики держави в окремий розділ, але окреслювала її найголовніші аспекти досить докладно: від запровадження загальнонародної власності на природні ресурси до заборони монополій, від зобов'язання держави сприяти розвитку сільського господарства до можливості субсидювання державою найважливіших видів економічної діяльності (ст. 25-28) [14].

Окремий структурний підрозділ, присвячений економічній системі загалом та економічній політиці держави зокрема, з'явився в Конституції Германської Імперії 1919 р. (так званій Веймарській Конституції) – це був відділ п'ятий «Господарське життя» Частини першої «Основні права та обов'язки німців» [15], де визнавалися принципи свободи господарської діяльності (ст. 151) та свободи господарських договорів (ст. 152), встановлювався контроль держави за користуванням природними ресурсами (ч. 4 ст. 155) і розподілом земель (ч. 1 ст. 155), допускалася можливість націоналізації підприємств (ч. 1 ст. 156) і примусового відчуження нерухомого майна (ч. 2 ст. 155). Крім того, Частина перша «Устрій і завдання Імперії» визначала компетенцію вищих органів державної влади в економічній сфері. Зокрема, в ст. 7 містився чіткий перелік питань в економічній сфері, котрі мали вирішуватись на рівні імперського законодавства, у т.ч.: усупільнення природних багатств і господарських підприємств, а також видобуток, виробництво, розподіл і розцінка економічних благ для суспільного господарства; торгівля, система мір і ваг, випуск паперових грошей, банківська справа, а також біржова справа; обіг продуктів харчування і споживання, а також предметів повсякденного вжитку; промисловість і гірнична справа; залізниця, внутрішнє судноплавство, пересування за допомогою силових двигунів сухою дорогою, водою та повітрям, а також будівництво шляхів.

Починаючи з конституцій третього покоління, прийнятих по завершенні Другої світової війни, і дотепер економічна політика держави посіла значне місце в структурі основних законів, де наявність спеціальних глав і розділів стала загальним правилом. Втім і досі обсяг і зміст нормативного закріплення економічної політики в конституціях суттєво різняться і залежить від багатьох чинників: від національних традицій конституціоналізму до специфіки структури національної економіки та головних викликів, що стояли перед країною на момент прийняття основного закону.

Наприклад, у Конституції Франції 1958 р. йдеться тільки про окремі елементи економічної політики, та й то лише в контексті предмета законодавчого регулювання (ст. 34), особливої законодавчої процедури щодо фінансових законів (ст. 47) та компетенції

Економічної, Соціальної й Екологічної Ради (ст. 70) [16]. Натомість у Конституції Бразилії 1988 р. питання економічної політики держави врегульовані дуже детально в Титулі VII «Економічний і фінансовий порядок», де визначено, зокрема, загальні принципи економічної діяльності (ст. 170), основи правового статусу публічних компаній (ст. 173), пріоритетні галузі економіки, що потребують особливої підтримки і контролю з боку держави (ст. 174), види державних монополій (ст. 177), а міській, сільськогосподарській та аграрній політиці, з огляду на важливість названих галузей для економіки Бразилії, взагалі присвячено окремі глави (гл. II і III) [17, с. 498-503]. Яскравим прикладом широкого підходу до регламентації питань економічної політики може бути й Конституція Королівства Таїланд 2007 р., де в межах глави V «Напрявні принципи фундаментальної державної політики» передбачено частину 7, озаглавлену «Економічна політика» [18].

Порівняльно-правовий аналіз сучасних конституцій дозволяє визначити, як відображені в їх текстах основні структурні елементи економічної політики держави.

Передусім, конституція визначає цілі та завдання економічної політики держави. Яскравим прикладом у даному контексті є ч. 2 ст. 3 Конституції Італії 1949 р.: «Завдання Республіки – усувати перешкоди економічного і соціального характеру, які, фактично обмежуючи свободу і рівність громадян, перешкоджають розвитку особи й ефективній участі працівників у політичній, економічній і соціальній організації країни» [19]. Аналогічна норма міститься і в ч. 2 ст. 9 Конституції Іспанії 1978 р.: «Державна влада повинна створити ефективні умови, при яких свобода і рівність людей і утворюваних ними груп стають реальними, допомагають подолати перешкоди і посприяти участі всіх громадян у політичному, економічному, культурному та соціальному житті» [20]. Не менш красномовною в даному контексті є й ст. 320 Конституції Венесуели: «Держава зобов'язана забезпечувати і захищати економічну стабільність, попереджати вразливість економіки та піклуватися про стабільність грошової одиниці й цін для забезпечення соціального добробуту» [21]. Як бачимо, при визначенні цілей і завдань економічної політики вживаються максимально загальні конструкції, які корелюють із засадами

конституційного ладу відповідної держави.

У Конституції Португалії 1976 р. загальні цілі економічної політики перелічені через першочергові обов'язки держави в економічній сфері (ст. 81). До таких цілей, зокрема, віднесено: зростання економічного добробуту та якості життя людей; повномірне використання продуктивних сил, у т.ч. ефективність державного сектору; поступове стирання економічних і соціальних відмінностей між містом і селом; ефективне функціонування ринку; гарантування здорової конкуренції між підприємствами; розвиток економічних відносин з усіма народами тощо [22]. Аналогічний підхід відображений у ст. 21 Конституції Анголи 2010 р. [23] та ст. 119 Політичної конституції Гватемали 1985 р. [24].

Деякі конституції визначають цілі не тільки економічної політики загалом, але й окремих напрямів чи сфер цієї політики. Так, у згаданій вище Конституції Португалії 1976 р. міститься окремий розділ (Розділ III Частини II), присвячений сільськогосподарській, торговельній і промисловій політиці. Зокрема, цілями торговельної політики проголошено (ст. 99): здорову конкуренцію торговців; раціоналізацію мережі розподілу; боротьбу зі спекуляцією і з обмежувальними торговельними прийомами; розвиток і диверсифікацію зовнішніх економічних зв'язків; захист споживачів [22].

По-друге, конституція закріплює пріоритети економічної політики держави та її окремі підвиди (складові), виокремлює ключові галузі економіки, котрі потребують підтримки держави (залежно від специфіки економіки відповідної країни, до них, як правило, належать промисловість, сільське господарство, туризм, рибальство, ремесла). Наприклад, у Конституції Іспанії 1978 р. передбачено, що держава «виявляє особливу турботу про охорону соціальних і економічних прав іспанських трудящих, які перебувають за кордоном і проводить політику, спрямовану на їх повернення» (ст. 42), «сприяє створенню умов для вільної та ефективної участі молоді в культурному, економічному, соціальному і політичному розвитку» (ст. 48), а також «підключається про модернізацію і розвиток всіх галузей економіки, зокрема, землеробства, тваринництва, рибальства і різних ремесел із метою вирівнювання рівня життя всіх іспанців (ст. 130) [20]. У свою чергу, згідно з Конституцією Венесуели, держава «забезпечує розвиток сільського господарства як опору для

своїєї стратегічної бази з метою гарантувати продовольчу безпеку населення» (ст. 42), «захищає і забезпечує розвиток малої і середньої промисловості, кооперативів і ощадних кас, а також сімейних підприємств, макropідприємств та будь-яких інших форм общинних об'єднань» (ст. 308) [21]. Аналогічні норми можна знайти в ст. 28-29 Конституції Єгипту, п. 9 ст. 43 Конституції Ірану, ст. 283, 290-292 Конституції Панами, ст. 113-115 Конституції Сальвадору та багатьох інших сучасних конституціях. У такий спосіб проблемні галузі економіки чи, навпаки, ті, що виступають «локомотивами економічного зростання» отримують найвищий ступінь правового захисту від зайвих коливань державної економічної політики, зумовленої зміною правлячих еліт і партійних коаліцій.

По-третьє, конституція визначає межі втручання держави в економічну систему. Наприклад, ст. 333 Конституції Гондурасу 1982 р. закріплює, що втручання держави в економіку «обмежується правами і свободами, що визнаються даною Конституцією» [25]. Натомість ч. 1 ст. 180 Конституції Коста-Ріки застерігає, що діяльність державної влади «обмежена рамками бюджету та позабюджетних фондів при користуванні та розпорядженні ресурсами держави, і вони можуть бути змінені лише законами, прийнятими за ініціативою виконавчої влади» [26].

По-четверте, конституція закріплює ініціативність держави в економічній сфері, обов'язковість економічної політики держави. Яскравим прикладом такого підходу є ч. 2 ст. 128 Конституції Іспанії: «Визнається державна ініціатива в економічній діяльності. Закон може резервувати за державним сектором найважливіші ресурси чи послуги, особливо у випадках монополії, а також дозволяти участь в управлінні підприємствами, коли цього вимагає суспільний інтерес». У свою чергу, Конституція Анголи визнає роль держави в якості «регулятора економіки й координатора гармонійного національного економічного розвитку» (п. (а) ч. 1 ст. 89) [23], а Конституція Португалії вимагає від держави ініціативності в економічній сфері шляхом покладання на неї обов'язку «перетворення і модернізації економічних структур» (п. (d) ст. 9) [22].

По-п'яте, конституція закріплює окремі, найважливіші інструменти державної економічної політики, зокрема:

- проголошує заборону монополій (ст. 134 Конституції Болівії; ч. 1 ст. 113 Конституції Венесуели; ст. 130 Політичної Конституції Гватемали; ст. 339 Конституції Гондурасу; ст. 28 Конституції Мексики; ст. 293 Конституції Панами) або передбачає, як виняток, можливість її надання за законом та на обмежений період часу (ст. 153 Конституції Кувейту);
- закріплює виключне право власності держави на певні види майна чи державну монополію на певні види діяльності чи певні галузі економіки (ст. 302 Конституції Венесуели; ст. 127 Політичної конституції Гватемали; ч. 2 ст. 128 Конституції Іспанії; ст. 27 Конституції Мексики; ст. 254 Конституції Панами);
- закріплює державне планування і прогнозування розвитку економіки (ч. 1 ст. 144 Конституції Болівії; ч. 2 ст. 329 Конституції Гондурасу; п. 3 ст. 43 Конституції Ірану; ст. 131 Конституції Іспанії; ст. 26 Конституції Мексики; ст. 277 Конституції Панами; ст. 90-91 Конституції Португалії; ст. 22 Основного нізаму про владу Саудівської Аравії);
- надає принциповий дозвіл на застосування концесій (ст. 139 Конституції Болівії; ч. 2 ст. 113 Конституції Венесуели; п. 14 ст. 121 Конституції Коста-Ріки; ст. 152 Конституції Кувейту; ч. 9 ст. 28 Конституції Мексики; ст. 256 Конституції Панами);
- проголошує невідчужуваність природних ресурсів, які перебувають у виключній власності держави (ст. 12 Конституції Венесуели, ст. 132 Конституції Іспанії; п. 14 ст. 121 Конституції Коста-Ріки);
- допускає можливість експропріації нерухомого майна в публічних інтересах, можливість націоналізації та приватизації (ст. 20 Конституції Алжиру; ст. 17-18 Конституції Греції; ст. 349 Конституції Гондурасу; ч. 4 ст. 42 Конституції Італії; ст. 27 Конституції Мексики; ч. 2 ст. 62 Конституції Португалії; ст. 46-47 Конституції Туреччини);
- передбачає право уряду надавати державні позики та брати кредити (ст. 357, ч. 3 ст. 361 Конституції Гондурасу; ст. 135 Конституції Іспанії; п. 15 ст. 121 Конституції Коста-Ріки);
- зобов'язує державу створювати стратегічні запаси товарів і продовольства на випадок надзвичайних подій чи війни (ст. 102 Конституції Швейцарії) тощо.

По-шосте, конституція встановлює інституційний механізм вироблення й реалізації економічної політики держави. У

парламентарних і напівпрезидентських республіках, а також парламентарних монархіях, як правило, суб'єкт вироблення державної політики конституційно не закріплюється, але за замовчуванням це визнається прерогативою парламенту, адже державна політика оформлюється законом. Втім іноді парламентська прерогатива щодо визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики (у т.ч. внутрішньо економічної та зовнішньоекономічної) закріплюється в основному Законі (наприклад, п. 5 ст. 85 Конституції України, ст. 80 Конституції Хорватії). Певний виняток із загального правила являє собою ФРН, де правом визначати основні засади державної політики наділений канцлер (ст. 65 Основного закону 1949 р.), а також Греція і Франція, де правом визначати і спрямовувати загальну політику держави наділений Уряд (ст. 82 Конституції Греції, ст. 20 Конституції Франції). Натомість у президентських республіках і дуалістичних монархіях прерогатива щодо визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики визнається за главою держави як національним лідером, а парламент схвалює її та здійснює законодавчий супровід. Прерогатива щодо здійснення державної політики, у т.ч. в економічній сфері, традиційно закріплюється за Урядом (п. 1 ст. 87 Конституції Естонії, ч. 1 ст. 166 Конституції Польщі, ч. 1 ст. 20 Конституції Франції),

Особливим елементом механізму вироблення й реалізації економічної політики держави є *процедури консультацій і координації між парламентом, урядом і Національним банком* у даній сфері. Так, згідно із ч. 3 ст. 320 Конституції Венесуели, координуюча діяльність виконавчої влади та Центрального банку Венесуели здійснюється шляхом щорічного узгодження політики, яка встановлює остаточні цілі розвитку та їх соціальний резонанс, зовнішній баланс та інфляцію, котрі впливають на оподаткування, валютний обмін і грошову політику, а також на рівні посередницьких послуг і необхідних інструментів для досягнення цих остаточних цілей. Дана угода затверджується Президентом Центрального банку Венесуели і керівником міністерства, відповідального за фінанси, і оприлюднюється в період розгляду бюджету Національною асамблеєю. Установи, які підписали дану угоду, несуть відповідальність за відповідність їх політичних дій їхнім цілям. Дана угода визначає очікувані результати,

політику і дії, спрямовані на їх досягнення [21].

Окремі конституції передбачають створення спеціального фонду стабілізації макроекономіки, діяльність якого спрямована на гарантування стабільності видатків держави на муніципальному, регіональному й національному рівнях.

Іноді в конституції закріплюються досить конкретні дії з боку держави, спрямовані на підтримку і розвиток окремих галузей економіки. Наприклад, Конституція Туреччини 1982 р. передбачає, що держава «вживає всіх необхідних заходів для підтримки і розвитку ефективного землеробства, запобігання погіршенню якості землі в результаті ерозії, а також наділення фермерів землею в недостатньому обсязі або взагалі її позбавлення» (ч.1 ст. 44), а також «сприяє фермерам і скотарям у придбанні техніки, обладнання та інших матеріалів» (ч. 1 ст. 45), «вживає всіх необхідних заходів для реалізації сільськогосподарської продукції і продукції тваринництва» (ч. 2 ст. 45) [27].

Варто відзначити, що деякі конституції розвинених країн містять термін «економічна політика», але в сенсі економічної стратегії. Щоправда, в одних державах така стратегія загалом чи питання, що входять до цієї стратегії, є предметом вибору, що рельєфно проявляється, наприклад, у ст. 11 Конституції Французької Республіки 1958 р. (в ред. Конституційного закону 1995 р.), що передбачає право Президента Французької Республіки винести за пропозицією Уряду під час парламентської сесії або за спільною пропозицією обох палат Парламенту на референдум будь-який законопроект, що стосується, серед іншого, «реформ в економічній політиці нації» [16].

Загалом проведене дослідження конституційних засад економічної політики сучасних держав дозволяє зробити наступні висновки:

1. Еволюція конституцій йде шляхом дедалі ширшої регламентації економічної політики держави. Починаючи з другого покоління в структурі конституцій почали з'являтися спеціальні розділи чи глави, присвячені економічній політиці держави чи окремим її елементам. Починаючи з

конституцій третього покоління, прийнятих по завершенні Другої світової війни, і дотепер економічна політика держави посіла значне місце в структурі основних законів, де наявність спеціальних глав і розділів стала загальним правилом.

2. Сучасні конституції, незалежно від форми держави та ступеня їх економічного розвитку: визначають цілі та завдання економічної політики держави; закріплюють пріоритети економічної політики держави та її окремі підвиди; виокремлюють ключові галузі економіки, котрі потребують підтримки держави; визначають межі втручання держави в економічну систему; закріплюють ініціативність держави в економічній сфері, обов'язкову наявність економічної політики держави; закріплюють окремі, найважливіші інструменти державної економічної політики; встановлюють інституційний механізм вироблення й реалізації економічної політики держави. Подекуди в конституціях закріплюються досить конкретні дії з боку держави, спрямовані на підтримку і розвиток окремих галузей економіки.

На сьогодні наявність конституційних засад економічної політики держави можна вважати одним з атрибутів як конституційної економіки, так і економічної конституції. Це передбачає необхідність чіткого конституційного закріплення всіх структурних елементів економічної політики держави, зокрема цілей, інструментів, індикаторів, об'єктів і суб'єктів такої політики. Перед конституційно-правовою наукою це ставить дослідницьку задачу щодо визначення суб'єктів, що задіяні у виробленні та реалізації економічної політики, розмежування їхньої компетенції, формування відповідних політико-правових умов, у яких ця діяльність протікає. Останній елемент диктується необхідністю зрозуміти, наскільки довгостроковою може бути економічна політика, наскільки сильний у ній елемент наступності, і з'ясувати ступінь альтернативності варіантів економічної політики, оскільки в демократичній державі будь-яка політика (policy) виробляється в рамках та в ході політичної боротьби, політичної конкуренції тощо, тобто політики в сенсі politics.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словарь современной экономической теории Макмиллана: пер. с англ. / под общ. ред. Д. У. Пирса. Москва: Изд. дом "ИНФРА-М", 1997. 608 с.

2. Москаленко О.М. Соціально орієнтована політика та можливості випереджального економічного розвитку в Україні. Економіка України. 2015. № 6. С. 82–91.
3. Перехідна економіка: підручник / за ред. В. М. Гейця. Київ: Вища школа, 2003. 591 с.
4. Лагутін В. Д. Економічна політика держави: сутність, етапи, механізми. Економічна теорія. 2006. № 4. С. 16-26.
5. Stiglitz J. E., Rosengard J. K. Economics of the public sector. Fourth ed. New York: London: W. W. Norton & Company, 2015. 923 p.
6. Гаман М. В. Економічна політика держави в умовах розвитку економічних відносин. Університетські наукові записки. 2005. № 1-2 (13-14). С. 336-340.
7. Филюк Г. М. Економічна теорія і економічна політика в Україні: відносна відособленість. Економіка. 2015. Вип. 27. С. 3-12.
8. Задихайло Д. Економічна політика держави в системі правового і законодавчого забезпечення. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 214-221.
9. Comparative Politics Today: A World View/ed. by Almond G., Powell G. New York: Longman, 1996. 792 p.
10. Nelson R. R., Winter S. G. An evolutionary theory of economic change. Cambridge: The Belknap Press, 1982. 437 p.
11. Sacks J. D., Larrain F. B. Macroeconomics in the Global Economy. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1993. 778 p.
12. Constitution of the United States of America – 1787. URL: <https://uscode.house.gov/static/constitution.pdf>.
13. Belgium's Constitution of 1831. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_1831.pdf?lang=en.
14. 1917 Constitution of Mexico. URL: <https://www.latinamericanstudies.org/mexico/1917-Constitution.htm>
15. Die Verfassung des Deutschen Reiches ("Weimarer Reichsverfassung"). 11.August 1919.URL:<https://www.verfassungen.de/de19-33/verf19-i.htm>.
16. France's Constitution of 1958 with Amendments through 2008.URL:https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf?lang=en.
17. Brazil's Constitution of 1988 with Amendments through 2017.URL:https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017.pdf?lang=en.
18. Thailand's Constitution of 2007. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2007.pdf
19. Italy's Constitution of 1947 with Amendments through 2020. URL:https://constituteproject.org/constitution/Italy_2020.pdf?lang=en.
20. Spain's Constitution of 1978 with Amendments through 2011. URL:https://constituteproject.org/constitution/Spain_2011.pdf?lang=en.
21. Venezuela (Bolivarian Republic of)'s Constitution of 1999 with Amendments through 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf?lang=en.
22. Portugal's Constitution of 1976 with Amendments through 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf?lang=en.
23. Angola's Constitution of 2010.URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010.pdf?lang=en
24. Guatemala's Constitution of 1985 with Amendments through 1993. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Guatemala_1993.pdf
25. Honduras's Constitution of 1982 with Amendments through 2013. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Honduras_2013.pdf.
26. Costa Rica's Constitution of 1949 with Amendments through 2011. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2011.pdf.
27. Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017. URL: https://constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en.

The article was received by the editors 01.10.2022

The article is recommended for printing 07.11.2022

I.S. PUSTOVALOVA

PhD student, Faculty of Law

E-mail: in_ess_a@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7414-6748>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

THE CONSTITUTION AS THE REGULATOR OF THE STATE'S ECONOMIC POLICY

ANNOTATION: *Introduction.* The article examines one of the main problems of modern constitutional economics, namely the role of the constitution as the main law in regulating the state's economic policy. The author substantiates

the opinion that the Constitution establishes the statics of the economy in the form of an economic system and at the same time determines its dynamics in the form of economic policy. At the same time, the constitution must legally resolve the contradiction between the economy as a self-governing system and the state as a sovereign organization responsible for maintaining stability and order in society.

Summary of the main research results. Economic policy has a complex structure. Its elements include goals, tools, indicators, objects and subjects. Together, they form a whole system that is not immutable. However, the amount of normative consolidation of the mentioned elements of economic policy in the constitutions of different "generations" differs significantly and has a growing tendency.

The constitutions of the first generation did not mention economic policy. Being liberal-democratic in their ideological basis, in the economic sphere they were limited to the recognition of the inviolability of private property, freedom of business and legal equality of all citizens. However, already the constitutions of the second generation established for the state an active role in the economic system, in particular, its right to exert a regulatory influence on the behavior of economic entities by establishing taxes and duties, establishing state prerogatives and preferences, prohibiting monopolies, etc. Starting with the constitutions of the third generation, adopted at the end of the Second World War, and until now, the economic policy of the state has occupied a significant place in the structure of the main laws, where the presence of special chapters and sections has become a general rule. However, the scope and content of the normative consolidation of economic policy in constitutions varies significantly and depends on many factors: from national traditions of constitutionalism to the specifics of the structure of the national economy and the main challenges facing the country at the time of adoption of the basic law.

Conclusions. The evolution of constitutions follows the path of ever wider regulation of the economic policy of the state is substantiated. Starting with the constitutions of the third generation, adopted at the end of the World War II, and until now, the economic policy of the state has occupied a significant place in the structure of the main laws, where the presence of special chapters and sections has become a general rule. Modern constitutions, regardless of the form of the state and the degree of their economic development: determine the goals and objectives of the economic policy of the state; establish the priorities of the state's economic policy and its individual subspecies; identify key sectors of the economy that require state support; determine the limits of state intervention in the economic system; consolidate the initiative of the state in the economic sphere, the mandatory availability of the state's economic policy; secure separate, most important instruments of state economic policy; establish an institutional mechanism for developing and implementing the state's economic policy.

KEY WORDS: *constitution, subject of the constitution, constitutional economy, economic policy of the state, state regulation of the economy.*

REFERENCES

1. Pearce, D.W. (gen. ed.) (1986). Macmillan Dictionary of Modern Economics. 3rd edition. London: Palgrave Macmillan. 450 p.
2. Moskalenko, O.M. (2015). Socially oriented policy and possibilities of anticipatory economic development in Ukraine. *Ukraine economy*. 2015. No 6. P. 82–91 (In Ukrainian). (in Ukrainian)
3. Geits, V. M. (ed.) (2003). *Transitional economy: a textbook*. Kyiv: Higher School, 2003. 591 p. (In Ukrainian). (in Ukrainian)
4. Lagutin, V. D. (2006). Economic policy of the state: essence, stages, mechanisms. *Economic theory*. No 4. P. 16-26 (In Ukrainian). (in Ukrainian)
5. Stiglitz, J. E., Rosengard J. K. (2015). *Economics of the public sector*. 4th ed. New York: London: W. W. Norton & Company. 923 p.
6. Haman, M. V. (2005). Economic policy of the state in the conditions of development of economic relations. *University scientific notes*. 2005. No 1-2 (13-14). P. 336-340 (In Ukrainian). (in Ukrainian)
7. Filyuk, H. M. (2015). Economic theory and economic policy in Ukraine: relative isolation. *Economy*. Vol. 27. P. 3-12 (In Ukrainian). (in Ukrainian)
8. Zadyhaylo, D. (2013). Economic policy of the state in the system of legal and legislative support. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. No 3 (74). P. 214-221 (In Ukrainian).
9. Almond, G., Powell G. (ad.) (1996). *Comparative Politics Today: A World View*. New York: Longman, 1996. 792 p.
10. Nelson R. R., Winter S. G. (1982). *An evolutionary theory of economic change*. Cambridge: The Belknap Press. 437 p.
11. Sacks J. D., Larrain F. B. *Macroeconomics in the Global Economy*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1993. 778 p.
12. Constitution of the United States of America – 1787. URL: <https://uscode.house.gov/static/constitution.pdf>.
13. Belgium's Constitution of 1831. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_1831.pdf?lang=en.
14. 1917 Constitution of Mexico. URL: <https://www.latinamericanstudies.org/mexico/1917-Constitution.htm>
15. Die Verfassung des Deutschen Reiches ("Weimarer Reichsverfassung"). 11.August 1919.URL:<https://www.verfassungen.de/de19-33/verf19-i.htm>.

16. France's Constitution of 1958 with Amendments through 2008. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf?lang=en.
17. Brazil's Constitution of 1988 with Amendments through 2017. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017.pdf?lang=en.
18. Thailand's Constitution of 2007. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2007.pdf
19. Italy's Constitution of 1947 with Amendments through 2020. URL: https://constituteproject.org/constitution/Italy_2020.pdf?lang=en.
20. Spain's Constitution of 1978 with Amendments through 2011. URL: https://constituteproject.org/constitution/Spain_2011.pdf?lang=en.
21. Venezuela (Bolivarian Republic of)'s Constitution of 1999 with Amendments through 2009. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf?lang=en.
22. Portugal's Constitution of 1976 with Amendments through 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005.pdf?lang=en.
23. Angola's Constitution of 2010. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010.pdf?lang=en
24. Guatemala's Constitution of 1985 with Amendments through 1993. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Guatemala_1993.pdf
25. Honduras's Constitution of 1982 with Amendments through 2013. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Honduras_2013.pdf.
26. Costa Rica's Constitution of 1949 with Amendments through 2011. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2011.pdf.
27. Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017. URL: https://constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en.

The article was received by the editors 01.10.2022

The article is recommended for printing 07.11.2022